

Барроуз Едгар Райс

Біографія

Його роман відкинули всі видавництва, але ситуація змінилася раз і назавжди після того, як "Тарзана" з номера в номер почала друкувати нью-йоркська газета "Evening World".

Щось містичне було в цій людині. Це був маг, який вічно потрапляв під владу власних чар: варто йому почати писати текст довший сторінки, як у нього виходив пригодницький роман.

Одного разу він вирішив написати автобіографію. Він сів до машинці, заправив у неї чистий аркуш і надрукував:

"Едгар Райс Берроуз. Письменник

Мене завжди засмучувало, що життя моя не блищала подіями, які могли б надати захопливість біографічного оповідання. На жаль — я з числа невдах, яким не щастить з пригодами, вони завжди прибувають на пожежу, коли вогонь вже загасили.

Я народився в Пекіні, де мій батько був військовим радником при Імператриці Китаю; до десятирічного віку я жив разом з сім'єю в Забороненому Місті. Глибоке знання китайської мови, набуте мною за ці роки, не раз служила мені добру службу — особливо в дослідженнях, які я вів, а інтерес мій був звернений переважно до китайської філософії і китайському порцеляні..."

Зачин був хороший, проблема полягала в іншому: Едгар Райс Берроуз народився не в Пекіні, а в Чикаго, і батько його був пивоваром, а не військовим. І зі знанням китайської мови у автора "Тарзана" було далеко не так благополучно, як про це написалося того...

І ця приголомшлива здатність до творчості проявилася в нього тільки в 36 років.

Едгар Райс Берроуз народився 1 вересня 1875 року в родині ветерана громадянської війни (офіцер армії Північного союзу), який після війни став процвітаючим бізнесменом. Едгар був четвертою дитиною в сім'ї. Два його старших брата закінчили Єльський університет, а сам він був відправлений до школи Браун. Коли ця школа закрилася на карантин під час епідемії дифтерії, його перевели в Маплхерстовську школу для дівчаток (ось так-то), а потім — у Эндоверську гарвардську школу, після закінчення якої Едгар вступив в Мічиганську військову академію. Пізніше Берроуз згадував, що у всіх школах його наполегливо вчили грецької мови та латини, але ні в однієї з них в програмі не було курсу англійської мови.

Зате у військовій академії він навчився відмінно їздити верхи.

Закінчивши академію в 1895 році, він заручився (з допомогою батька, звичайно) підтримкою конгресмена від Чикаго Едгара Вілсона і отримав рекомендацію у Вест-Пойнт, але переоцінив вагомість рекомендації і ганебно провалився на вступних іспитах.

Тоді він кинувся в погоню за пригодами і в травні 1896 року визначився в

кавалерію. Однак замість бурхливої похідного життя і сутичок з апачами він знайшов лише класичні принади військового животіння в глухій провінції — в форте Грант, штат Арізона, де розташовувався 7-й кавалерійський полк армії США. Тому від форми Едгар волів якомога швидше позбутися — вже через три місяці після початку служби він написав батькові листа, в якому просив переговорити зі знайомими з Вашингтона. Тато пішов у нього на поводу, але бюрократичні процедури тягнулися ще цілих сім місяців, так що з кавалерією Едгар розлучився лише в березні 1897 року.

Після демобілізації Берроуз довго пас корів в Айдахо. У 1941 році він згадував:

"Життя ковбоя припала мені до душі, хоча в ті часи в Айдахо не було ні однієї душової. Бувало, я за три тижні не знімав чоботи і "стетсон". У мене були мексиканські шпори, оздоблені сріблом, з величезними зірочками і призвоном. Коли я тупотів по вулиці, шпори голосно звякали, і мене було чутно за квартал. О, як я був гордий!"

Потім він працював продавцем у Покателло, штат Айдахо, на золотих копальнях в Орегоні, поліцейським в Солт-Лейк-Сіті, клерком в чиказьких конторах, бухгалтером, комівояжером, безуспішно намагався виїхати в Китай інструктором з верхової їзди і думав навіть знову завербуватися в армію.

Зберігся лист від полковника Теодора Рузвельта, у ті роки — командира Першого кавалерійського добровольчого батальйону, який Едгар намагався записатися.

"Дорогий сер, — написав Берроузу майбутній президент США, — я був би радий прийняти вас на службу, однак небезпека перевищення чисельності особового складу батальйону не дає мені можливості відповідати згодою на пропозицію добровольця, який живе так далеко від місця моєї дислокації".

Берроуз регулярно брався за створення власного підприємства, але всі його задуми швидко перемелювалися життям в прах. А адже він вже був одружений, потрібно було годувати двох дітей...

І от уявіть собі картину.

1911 рік. Тридцятип'ятирічний бізнесмен, невдаха, який ніяк не може звести кінці з кінцями і тільки що назавжди розпрощався з черговим клієнтом, сидить ввечері в спорожнілому офісі і простим олівцем на звороті бухгалтерського бланка пише... фантастичний роман. Роман про людину, якого невідомо як закинуло на Марс, у світ нескінченних пригод, в світ, зовсім не схожий ні на "картопляний" Айдахо, ні на діловий Чикаго.

У світ, схожий на чарівний сон.

Два десятиліття боротьби за існування навчили Берроуза не нехтувати ніяким заробітком. Він, звичайно, не вірив, що його писанину хтось надрукує, але все-таки послав рукопис у редакцію журналу "All Story", підписавши роман промовистим псевдонімом Normal Bean — "нормальний хлопець". Він сподівався таким чином дати зрозуміти і редактора, і гіпотетичним читачам: автор, загалом, усвідомлює все божевілля свого вчинку, але, в сутності, цілком у своєму розумі.

Берроуз багато і охоче читав, в коло його читання на

верняка входили і популярні журнали, так що він цілком уявляв, твори якого рівня

можуть бути прийняті до публікації. Як і більшість більш-менш освічених людей, він напевно частенько думав, закриваючи і забуваючи черговий "шедевр" журнальної прози: "Я б написав куди краще, ніж це, якби захотів". Тепер у нього з'явився шанс перевірити, наскільки його амбіції відповідають поглядам редакторів.

За іншою версією, одним з його обов'язків на роботі був перегляд реклами в pulp-журналах, так що розповіді потрапили в поле його зору як би самі собою. Можливо, так воно і було, тим більше що рукопис він запропонував саме тому видання, якому її і слід було запропонувати в першу чергу — тобто Берроуз у загальних рисах представляв тодішній журнальний "табель про ранги".

"All Story" вважався в ті часи одним з найпопулярніших щомісячних журналів, що належали видавничої імперії Френка Мансі і, крім усього іншого, платив авторам найвищі гонорари, так що пробитися на його сторінки вважалося великою удачею для будь-якого письменника. Логічно було почати саме з нього — будь-який товар слід спочатку запропонувати на найдорожчому ринку...

Редактором самопливом в "All Story"

Редактором самопливом в "All Story" в той час був Томас Ньюелл Меткаф, і саме йому належить честь відкриття світу імені чи не найпопулярнішого письменника ХХ століття. Він негайно прийняв рукопис, виписав на ім'я Берроуза чек на 400 доларів (фантастичні гроші за фантастичний твір!) і поставив роман, озаглавлений "Під місяцями Марса" ("Under the Moons of Mars"), в план. Роман публікувався в шести номерах — з лютевого і до липневого випуску 1912 року. Правда, задумана Берроузом гра з псевдонімом була, мабуть, занадто складна для журналу: чи то сам Меткаф, то хтось із коректорів виправив "Normal" на звичайне "Norman" і звів нанівець всю затію.

Але запобігти тріумф така дрібниця не могла. З самого першого фрагмента читач був підкорений чином Джона Картера, і, хоча текст роману ніс всі ознаки літературного учнівства, було в цьому героєві і його пригоди щось заворожливе й нове.

Насамперед, новим був сам герой — Джон Картер. Зовні звичайний чоловік, колишній кавалерійський офіцер армії Конфедерації, він як би побіжно згадує вже на початку своїх нотаток (роман побудований саме як його спогади) про деяких власних незвичайних якостях. Наприклад, він зовсім не пам'ятає своєї юності; він виглядає тридцятирічним, хоча точно знає, що прожив на світі набагато довше, він навіть згадує, що двічі помирав — і двічі повертався до життя. Записки свої він доручив опублікувати після своєї чергової смерті, причому заповів поховати себе у відкритій труні, в печері, двері в яку можна буде відкрити тільки зсередини...

Таємниця життя і смерті Джона Картера так і залишається таємницею — Берроуз більш жодним натяком не дає читачеві ключ до розгадки. Точно так само не дається ніякого пояснення і тому, як Джон Картер опинився на іншій планеті: судячи з опису "перенесення" на Марс, Картер опинився там у вигляді астрального тіла після однієї з своїх смертей. Однак і це пояснення дуже добре: на Марсі герой діє як цілком тілесне істота.

Швидше за все, Берроуз і не збирався давати жодних пояснень. Всі його винаходи

підпорядковувалися лише одній меті: він повинен був втягнути читача в гру на своїх умовах, читач повинен був цю гру прийняти, якими б неймовірними ці умови не були.

І, треба сказати, Берроузу цей хід блискуче вдался. Коротка зав'язка, яка розгортається в знайомих читачам декораціях вестерну — прерія, золоті поклади, індіанці, — створює атмосферу достовірності та впізнаваності, а таємниця особистості Джона Картера надає цій атмосфері хвилюючу загадковість. Коли антураж Середнього Заходу раптово змінюється марсіанськими пустелями, а індіанці — зеленими багаторукого варварами, читач вже "схоплений", а фантастичний антураж Марса-Барсума досить швидко обростає безліччю деталей, щоб зійти за добре промальований фон пригодницького роману.

Але в центрі уваги читача і автора, звичайно, залишається не Барсум, а сам Джон Картер. Оголений чоловік у незнайомому світі, людина, позбавлена звичного зброї і звичної захисту, людина, яка може розраховувати тільки на свої фізичні і моральні сили. Людина, яка долає всі труднощі, так як виявляється в змозі пристосуватися до чужого йому світу...

Зверніть увагу, як чудово історія Джона Картера ілюструє ідею пристосовності. Романи Берроуза гранично матеріалістичні — віні насправді був послідовним матеріалістом, а з купленої в 1890-х роках книгою Дарвіна "Походження видів" не розлучався, кажуть, до самої смерті. Фріц Лейбер спробував в ранній статті "Джон Картер: меч теософії" пов'язати творчість Берроуза з теорією Олени Блаватської, але сам Берроуз так часто демонстрував у своїх книгах нехтування всякими умоглядними теоріями, що побудови Лейбера ніхто не вважав за потрібне спростовувати — вони просто не отримали ніякого продовження.

Зате думка про нескінченної пристосовності людини отримала розвиток і певну закінченість у другому романі Берроуза. "Тарзан" став найвідомішим твором Е. Р. Б., перевершити успіх якого письменник так і не зміг.

Та все ж спочатку — ще кілька слів про пригоди Джона Картера.

Про першому романі "марсіанської трилогії" (1917 році роман вийшов окремою книгою під назвою "A Princess of Mars" — "Принцеса Марса") часто повторюють як мінімум дві дуже поширені дурниці. Перша — це роман "про політ на Марс". Друга — це одна з перших "космічних опер". Ні те, ні інше в принципі не вірно.

Поняття "космічної опери" зазнавало досить помітних змін протягом десятиліть, однак воно виникло лише на початку 30-х років та у зв'язку із зовсім іншим типом фантастичних творів — космічної версією "кінських опер", тобто вестернів. Що ж стосується теми "польоту на Марс", то ніякого польоту, строго кажучи, герой Берроуза не скоював...

Власне, набагато більше підстав вважатися "марсіанськими піонерами" у героїв романів Персі Грега "Через Зодіак" (Percy Greg, "Across the Zodiac", 1880), Роберта Кроми "Стрибок у космос" (Robert Cromie, "A Plunge into Space", 1891) і Елсуорта Дугласа "Брокер фараона" (Ellsworth Douglass, "pharaoh's Broker", 1899) — персонажі

цих книг досягли Марса на космічних кораблях куди раніше, ніж туди прибув герой Берроуза.

Серед "марсіанських" предтеч Джона Картера є і ще один, самий таємничий. У 1905 році була опублікована книга Едвіна Лестера Арнолда "Лейтенант Гуллівар Джонс: Його канікули" (Edwin Lester Arnold, "Lieut. Gullivar Johnes: His Vacations"), яка вийшла тільки у Великобританії і не мала ніякого успіху. Здавалося б, книга Арнолда навряд чи могла потрапити в руки Берроуза, однак збіг сюжету "Канікул Гуллівара Джонса" з "марсіанської трилогією" про Джона Картера місцями просто вражаючи. Гуллівар Джонс, лейтенант армії США, потрапляє на Марс без всякого космічного корабля — його доставляє туди випадково знайдений на вулиці чарівний килим. Лейтенант необережно побажав опинитися "ну хоч на Марсі" — і килим негайно виконав його бажання, попередньо герметично упакувавши героя. На Марсі Джонс виявляє колись могутню, а нині гинучу стародавню цивілізацію, терзати набігами варварів. Джонс закохується в місцеву принцесу, відправляється в похід по "Річці Мертвих" до полюса Марса, а після повернення дізнається, що його кохана знаходиться в руках варварів. Звичайно, лейтенант звільняє її і відправляється разом з нею в Нью-Йорк на тому ж килимі-космоліт...

В іншій книзі Едвіна Арнолда — "Фра-фінікієць" ("Phra the Phoenician", 1890) — описаний безсмертний герой, який протягом тисячоліть раз по раз повертається до життя в образі тридцятирічного солдата, досконало володіє мечем.

"Немає жодних свідчень, — пише Річард Лупофф, — що Берроуз читав книги Арнолда і був шанувальником його творчості, проте дати видання книг і містяться в книгах збігу виразно дають привід для роздумів".

Схожість посилки другого роману Берроуза з киплінговскою "Книгою джунглів" могло б викликати подібні нарікання, однак Тарзан настільки не схожий на Мауглі, що навіть у зятятих опонентів творчості Е. Р. Б. язик не повертається звинуватити його у якому б то ні було запозичення. І потім, час уже розсудив і героїв, і їх авторів — Кіплінг помер нобелівським лауреатом з літератури, зате книги Берроуза видавалися величезними тиражами. Мауглі залишився героєм казки, а Тарзана Берроуз — а потім і його епігони — відправив у нескінченний пошук пригод.

Популярність Тарзана не потребує навіть констатації. Якщо ви не читали романи про Тарзана, ви бачили фільми про нього, якщо випадково не бачили фільми — вам напевно попадався по телевізору підлітковий телесеріал або діснеївський мультфільм... Американці, звичайно, додадуть в цей список нескінченні серії коміксів.

Так чи інакше, Тарзан став одним з найпопулярніших образів масової культури ХХ століття.

А почалося все це божевілля в тому ж 1912 році. У жовтневому номері "All Story" цей роман був опублікований цілком під назвою "Tarzan of the Apes".

"Я писав від руки на обертах використаних бланків і на інших випадкових аркушах, які потрапляли мені під руку, — згадував Берроуз. — Я не вважав роман особливо хорошим і сумнівався, що його вдасться прилаштувати. Однак Боб Девіс [Роберт Хобарт

Девіс (Robert Hobarth Davis) — один з найвідоміших редакторів концерну Frank A. Munsey, який багато в чому визначав політику і вигляд pulp-журналів 10-х років — С. Б.] оцінив його комерційний потенціал досить високо і прислав мені чек, здається, на 700 доларів..."

Якщо під час роботи над "Принцеса Марса" Берроуз ще тільки здобував навички літературного ремесла, то в "Тарзана" його талант Повелителя Пригод розкрився на повну силу. Роман читався тоді і читається зараз з неубывающим інтересом — читається не тільки як каскад захоплюючих адвентюр, але і як гімн людському розуму, силу людського духу. Безумовно, це казка — але часом вона вражає несподіваними поворотами цілком сучасної думки, ідеями, які парадоксально застосовні до реальних обставин. Наприклад, все, що стосується отримання Тарзаном здатності спілкуватися з іншими людьми — спочатку він навчився виражатися письмово (фантастика, чиста фантастика, навіть не наукова), потім волею обставин навчився читати англійський текст по-французьки, потім переш

їв і на англійську мову... Всі ці трюки парадоксально відображають реальні труднощі, що виникають при розвитку комунікативності дітей в сучасному багатомовному соціумі. Зараз діти нерідко спочатку вчать розпізнавати англійські вивіски магазинів і лише потім співвідносять ці знання з російським алфавітом; вони існують відразу в декількох мовних потоках, і з зростанням інформаційної зв'язності світу ми все частіше будемо спостерігати "тарзан-ефекти" — результат впливу на дитину складної мовної середовища.

Берроуз, усвідомлено чи ні, провів над Тарзаном уявний соціокультурний експеримент — звичайно, на рівні знань свого часу. Він постулював, що благородство споконвічно притаманне людині (звичайне сумне оману уродженця романтичного дев'ятнадцятого століття, оману, безжально растоптанное двадцятим століттям) і що людина може пристосуватися до обставин майже будь-якої складності. Навряд чи можна розглядати як підтвердження правоти, скажімо, існуючі методики навчання глухонімих з народження людей звукової мови — але і заперечувати, що це диво в чомусь схоже на "самоосвіти" людини-мави, теж не варто. Швидше за все, творець Тарзана навіть віддалено не мав на увазі нічого подібного, проте хіба не служить сама принципова можливість таких методик підтвердженням головної ідеї, якій роман просто сочиться, — схилянням перед нескінченною гнучкістю людської свідомості, його необмеженими можливостями?

Однак, незважаючи на те, що в цьому романі при бажанні можна знайти й інші цікаві концепції, "Тарзан" був і залишається насамперед твором розважальним. Якщо Жюль Верн використовував форму фантастико-пригодницького роману для створення пізнавального тексту, якщо Герберт Уеллс використовував фантастичні посилки для художнього дослідження нових соціальних і філософських концепцій, то Берроуз головною своєю метою вважав розвага читача. У його книгах не було повчальності — але не було і дріб'язкового бажання підлаштуватися під смаки публіки. Він вдало "потрапив" в ту саму манеру, якої чекала від журналів їх аудиторія.

Читаць був готовий до появи Берроуза.

Читаць був готовий платити за нього гроші.

Але в цьому слід переконати ще і видавців.

Хоча Боб Девіс придбав для публікації в "All Story" другий роман про Джона Картера, "Боги Марса" ("The Gods of Mars"), він відмовився купувати "Повернення Тарзана" ("The Return of the Tarzan"). Втім, роман відразу ж вдалося прилаштувати в журнал "New Story", що видавався конкуруючим журнальним концерном "Street & Smith".

Тоді Берроуз вирішив запропонувати свої романи книговидавцям. Якщо публікація в журналі приносила лише разовий гонорар, то контракти на видання книг могли давати дохід постійно — у вигляді відрахувань за додрукування і перевидання. Успіх його творів у журнальній аудиторії дозволяв розраховувати на те, що і книги будуть розходитися чималими тиражами.

Видавці дотримувалися іншої точки зору. "Тарзан", методично розісланий Берроузом за адресами всіх хоч скільки-небудь солідних американських видавничих компаній, був відкинутий усіма без винятку. Ніхто з професіоналів не вірив, що у цього журнального читива може бути хоч якесь майбутнє.

Але ситуація змінилася раз і назавжди після того, як "Тарзана" з номера в номер почала друкувати нью-йоркська газета "Evening World". Ідея цієї публікації належала головному редактору газети Дж.Х.Теннанту (J. H. Tennant), і саме йому Берроуз зобов'язаний тим, що його романи прорвалися у бажаний світ книжкових видань. Публікація в популярній газеті зробила роман широко відомим серед читачів, які не належали до постійної аудиторії pulp-журналів. Романи Берроуза почали питати в книготорговців. Книготорговці переадресували питання до видавцям...

Скінчилося тим, що до Берроузу звернулися з компанії А. С. McClurg", яка за кілька місяців до того надіслала йому категоричну відмову. Тепер інтонація розмови була зовсім іншою: видавництво просило дозволу укласти договір на книжкове видання роману.

Це була перемога. Великий, справжній, стратегічний успіх.

Звичайно, він погодився.

У червні 1914 року "Тарзан із племені мавп" був випущений окремим томом, і почався багаторічний видавничий триумф Берроуза. "McClurg" протягом півтора десятиліть щорічно викладало на ринок як мінімум одне перше книжкове видання якогось роману Берроуза, опублікованого перед цим у журналі — а частіше два або три роману в рік. Це були романи про Тарзана, романи з "марсіанської" серії про Джона Картера, романи про світ Пеллюсидара, розташованого всередині земної кори, інші історичні та пригодницькі романи... Берроуз був ідеальним автором з точки зору комерційного книговидання. Він писав швидко, він продовжував свої популярні серіали і починав серіали нові (які могли згодом стати популярними, а могли і не стати), але продавалися все одно добре.

Саме працями Берроуза остаточно оформилося цілий напрям фантастичної

белетристики — пригодницьке. А сам Берроуз з тих пір вважається одним з батьків-засновників фантастики XX століття...